

УДК 811'27:32'373.46

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНСТРУЮВАННЯ ГІПЕРРЕАЛЬНОСТІ

Голубовська Ірина Олександрівна
д-р філол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології

У рамках статті надається характеристика політичному дискурсу сучасного інформаційного суспільства як симулякра дійсності, спрямованого на створення гіперреальності, координати якої задаються владними інститутами соціуму через мас-медіа. Політичний дискурс сьогодення, тісно взаємодіючи з дискурсом ЗМІ, розглядається у широкому значенні «політичного наративу», включаючи і первинний дискурс політиків, і вторинний дискурс суспільного реагування на ті чи ті політичні події. Витоки політичного дискурсу сучасності можна вбачати в античному ораторському мистецтві, оскільки ритори античності також вдавалися до певних методів і прийомів мовленнєвого впливу на полісну громаду. Порівняння характеру і модусу цього впливу в античності і в сучасному суспільстві становитиме перспективу цього дослідження.

Ключові слова: політичний дискурс, маніпуляція, симулякр, мем, гіперреальність, інформаційне суспільство, мас-медіа, античне красномовство.

Згідно концепції відомого дослідника політичної реальності Якоба Торфінга, теорія дискурсу у своєму розвитку пройшла три основні фази усвідомлення (three generations of discourse theory), які, розвиваючи ідеї вченого, можна означити в такий спосіб: 1) дискурс як усний або писемний текст з його семантичними особливостями (поняття дискурсу практично збігається тут із поняттям усного / письмового тексту); 2) дискурс як набір дискурсивних практик, які обмежуються тими чи тими умовами своєї реалізації («rules of formation»), які й регулюють увесь хід комунікації (Н. Феркло, М. Фуко, Ю. Хабермас); 3) дискурс як реляційна система практик означування, яка заангажована історично, технологічно, економічно і політично та має ексклюзивне право встановлювати через конструювання дискурсу будь-який соціальний порядок, у рамках котрого і встановлюється «істина» (Р. Барт, Ж. Дерріда, Ю. Крістева, Ж. Лакан, Е. Лакло, Ш. Муфф) [Torfing 2005, 5-13]. У дусі ідей постструктуралізму поняття дискурс трактується як синонім практики соціального конструювання, сутність якої лаконічно сформульовано у вислові Жака Дерріда (1930-2004) «все є дискурс». Основним завданням дискурс-аналізу при такому розумінні дискурсу стає відстеження того, *як мова конструює феномени, а не як вона їх відображає*. За визначенням вище цитованого Якоба Торфінга, «дискурс є результатом гегемоністських артикуляцій, ціллю яких виступає встановлення як політичного, так і морально-інтелектуального лідерства в суспільстві» [Цит за: Левшенко 2012, 105].

Існують різні типології дискурсу, запропоновані свого часу різними вітчизняними та зарубіжними вченими (Т.ван Дейк, А.О. Загнітко, Г.Г. Почепцов (мол.), Ю.Є.Прохоров, Ю.В. Рождественський та ін.), проте найбільшої популярності набула типологія російського вченого В.І.Карасика, який на основі

соціолінгвістичного підходу виділяє два основних типи дискурсу: персональний (особистісно-орієнтований) та інституціональний (статусно-орієнтований) [Карасик 2002, 278]. У першому випадку мовець виступає як окрема особистість зі своїм індивідуальним мисленням, світосприйняттям і світорозумінням, у другому випадку – як представник певної соціальної інституції з усталеними для неї уявленнями, розуміннями, способами взаємодії з навколишнім соціальним середовищем, стереотипами поведінки, ідейними настановами. Таким чином, інституціональний дискурс завжди орієнтований на спілкування, мовну взаємодію представників соціальних груп або інституцій в межах певних заданих апріорі рамках статусно-рольових відносин, які є характерними для цих інституцій. Інституціональний дискурс конституюють дві системоутворюючі ознаки: цілі та учасники спілкування. На підставі їх застосування, на думку В.І. Карасика, стосовно сучасного соціуму можливо виділення таких видів інституціонального дискурсу: політичного, дипломатичного, адміністративного, юридичного, військового, педагогічного, релігійного, містичного, медичного, ділового, рекламного, спортивного, наукового, сценічного та масово-інформаційного [Карасик 2000, 10]. Щоправда, для детального опису того чи того типу інституціонального дискурсу варто застосовувати ширший набір диференційних ознак: 1) учасники; 2) хронотоп; 3) цілі; 4) цінності; 5) стратегії; 6) матеріал (тематика); 7) різновиди і жанри; 8) прецедентні (культурогенні) тексти; 9) дискурсивні формули [Карасик 2000, 11].

Мету політичного дискурсу можна визначити як завоювання і утримання влади шляхом поширення певної системи ідеологічних поглядів, що може бути реалізовано завдяки комунікативному впливові (експліцитному і імпліцитному) на когнітивну сферу цільової аудиторії (електорату). Наразі сформувалося два підходи до розуміння змістового наповнення терміна «політичний дискурс»: вузьке і широке. Згідно першого, політичний інституціональний дискурс охоплює промови політиків, урядові документи, партійні програми, тексти парламентських та передвиборчих дебатів, агітаційні матеріали [Дейк 1989, 26]. Широке розуміння політичного дискурсу імплікує включення до корпусу вище зазначених текстів «дискурсу реагування»: аналітичних статей журналістів, політологів, громадських активістів, пересічних громадян у соцмережах на ту чи ту подію політичного життя суспільства, «розмови про політику» (риторика О. Шейгал) в різних ракурсах – побутовому, художньому, публіцистичному, які можна уподібнити «...своєрідним струмочкам, які живлять ріку політичної боротьби, оскільки вони ... роблять внесок у формування політичної свідомості, у створення суспільної думки, що врешті-решт може вплинути на хід політичного процесу» [Шейгал 2004, 23]. Таким чином, у дусі ідей М.М. Бахтіна можна констатувати існування у рамках політичного дискурсу жанрів первинного і вторинного спілкування [Бахтин 1986, 279], тих дискурсивних утворень різножанрової належності, які й утворюють те, що О.І. Шейгал називає «політичним нарративом», в основі якого завжди присутня певна прототипова політична подія, навколо котрої виформовується політично заангажований коментар численних інтерпретаторів, переповідачів,

носіїв різних ідейних переконань [Шейгал 2004, 269]. Тому не можна не погоджуватися з тими дослідниками, які твердять про зрощення політичного дискурсу з медіа-дискурсом, «чистого» дискурсу політиків з «дискурсом реагування» [Цит за: Перельгут, Сухоцька 2013], адже саме політик виступає своєрідним «архітектором» дискурсу реагування, задає його тематичну специфіку, розставляє основні змістові орієнтири і смислові акценти. Окрім того, границі дискурсу є прозорими, що призводить до «...накладання характеристик різних видів дискурсу в одному тексті ... , наприклад, інтерв'ю з політологом поєднує елементи мас-медіа, наукового і політичного дискурсу» [Шейгал 2004, 24].

У сучасному постіндустріальному інформаційному суспільстві медіа-дискурс виконує роль посередника між владою і народом, а журналіст здебільшого стає рупором того чи того політика, оприлюднюючи, як правило, заангажоване ставлення до певних політичних подій і ситуацій. ЗМІ перетворюються на головний інструмент для поширення повідомлень, покликаних впливати на суспільну свідомість, відбувається процес медіації, «створення новин» у медіа, який спрямований на таке перероблення фактів політичного життя суспільства, яке передбачає, на жаль, маніпулятивний вплив на цільову аудиторію, формування такої концептуальної картини світу, яка б забезпечувала потреби існуючої політичної системи. Як справедливо зауважують автори культової книги «Чотири теорії преси» американські професори Фред Сіберт, Теодор Петерсон та Уілбур Шрамм, преса завжди отримує форму і забарвлення тих соціальних і політичних структур, у межах яких вона функціонує [Сіберт, Петерсон, Шрамм 1998, 15-16]. Саме завдяки медіа-дискурсу владні політичні еліти отримують доступ до особистісної сфери споживача інформації, впливають на духовну сферу суспільства, нав'язують останньому часто-густо перекручені моральні норми і критерії, неадекватні соціальні стереотипи і установки, помилкові цінності. По суті ЗМІ стають своєрідним фільтром для ідей, підвищуючи цінність однієї, знецінюючи другу і замовчуючи третю. На реципієнта за допомогою вербальних і невербальних засобів здійснюється маніпулятивний вплив, йому нав'язується така система думок, поглядів, розумінь, способів поведінки, яку навіть сам адресант може вважати неправдивою, проте вигідною для втілення своїх цілей і потреб [Маслова 2008, 44]. Основним принципом маніпулятивного впливу виступає створення ілюзорної дійсності на основі зниження критичного сприйняття з боку адресата повідомлення. Реальний, суперечливий, складний світ замінюється яскравою картинкою, у котрій вже наявні готові шаблони розв'язання проблем і надання оцінок політичним і соціальним подіям. Хаотизація значень, підміна смислів і фрагментизація досвіду деформує свідомість адресата інформації, робить неможливим генерування адекватної картини дійсності.

Ефективним інструментом маніпулювання свідомістю через медіасферу виступає медіавірус (термін Д. Рашкоффа¹), який подібно до справжнього вірусу відшуковує слабкі місця у свідомості (людські фобії) або у когнітивній сфері

¹ Американський вчений Дуглас Рашкофф вперше застосував термін «медіавірус» у своїй книзі «Media Virus! Hidden Agendas in Popular Culture» (1994), рос. переклад «Медіавірус. Тайные послания в популярной культуре» (2003).

(соціальні, політичні, лінгвістичні, ідеологічні знання) адресатів, вводячи власний «генетичний код» у вигляді елементарних інформативних кодів (мемів, термін Р. Докінза¹), через які адресант отримує можливість маніпулювання свідомістю адресата. На думку Р. Докінза, меми, подібно до генів, є реплікатори (англ. replicators), тобто такими об'єктами, які з метою розмноження копіюють самі себе. По суті, меми – це одиниці культурної інформації: будь-які ідеї, символи, образи, способи дії, які здатні свідомо чи несвідомо передаватися від людини до людини за допомогою мови, ритуалів, жестів і т. д., набираючи при цьому власних поведінкових характеристик. У сучасній інфосфері меми фактично є інструментами створення медіаподій, які можуть призводити до карколомних соціальних перетворень.

Прикладами мемів останнього часу можна вважати «вкиди» інформації про смерть відомого українського олігарха І. Коломойського (Режим доступу: www.buzina.org/forum.html?func=view&catid=9&id=32663;); смерть кандидата від республіканської партії Х. Клінтон під час виборчих президентських перегонів у США (<http://en.mediamass.net/people/hillary-clinton/deathhoax.html>; www.mcclatchydc.com/news/nation/article101553692.html); смерть президента Росії В. Путіна (<http://censuru.net/2542-putin-umer-eto-deystvitelno-ne-shutki-foto.html>) смерть президента України П. Порошенка (novosti-tchasa.com/poroshenko-ubit-560.html). Приклади можна множити. Їх фаховий аналіз продемонструє, яким політичним силам (адже саме вони є власниками або контролерами тих чи тих інформаційних ресурсів) вигідно поширювати фейки такого роду.

Методологічним підґрунтям феномену мемів виступає теорія симулякрів (франц. *simulacres* від лат. *simulatio* – ‘удавання’) – свідоме відтворення фантазму.

Визначний французький філософ нашої сучасності Жан Бодріяр (1929-2007)² свого часу зазначав: “Сьогодні вся система схиляється до недетермінованості, будь-яка реальність поглинається гіперреальністю коду і симуляції. Власне принцип симуляції керує нами сьогодні замість колишнього принципу реальності. Цільові установки зникли, тепер нас породжують моделі. Більше немає ідеології, залишилися самі симулякри” [Бодрійяр 2000, 44]. І далі, продовжуючи висловлену думку: «всюди йде одне і те ж “породження симулякрів”: взаємні підстановки красивого і потворного у моді, лівих і правих у політиці, правди і брехні у всіх повідомленнях мас-медіа, корисного і некорисного у побутових речах, природи і культури на всіх рівнях значення. У нашій системі образів і знаків зника-

¹ Концепція мема і сам термін були запропоновані еволюційним біологом Річард Докінзом у його книзі «The Selfish Gene» (1976), рос. переклад «Егоїстичний ген» (1993). Цікаво, що В.М. Бехтерев у своїй статті «Роль навіювання в суспільному житті» (1898 р.) запропонував концепцію «ментальних мікробів», які подібно до справжніх фізичних мікробів є всепроникними і можуть передаються через слова і жести людей, через книги, газети тощо.

² С автором концепції симулякру, який виступає головним інструментом «тотальної симуляції». У просторі останньої (книги «L'échange symbolique et la mort» – 1976, укр. пер. «Символічний обмін і смерть» – 2004; «De la séduction» – 1979, рос. пер. «Соблазн» – 2000; «Simulacres et simulation» – 1981, укр. пер. «Симулякри і симуляція» – 2004; «La Transparence du Mal» – 1990, рос. пер. «Прозрачність зла» – 2006) реальність зникає, натомість виникає її імітація – гіперреальність.

ють усі основні гуманістичні критерії, цінності, які визначають вікову культуру моральних, естетичних, практичних суджень» [Бодрійяр 2000, 55]. Таким чином, нічим не обмежений процес семіозису симулякрів в епоху постмодернізму, створюючи єдиний простір «фейкової реальності» (гіперреальності) прирікає людину жити саме в ньому, не надаючи їй жодного вибору (згадаймо у зв'язку з цим культовий фільм братів Вачовські «Матриця» (1999)). При цьому основним засобом і інструментом підтримання «ілюзії про дійсність» виступають ЗМІ, які, поширюючи свою інтерпретацію подій в реальному часі, підмінюють справжню подію своєю розповіддю про неї.³ Ж. Бодрійяр вважав медійну сферу наймасштабнішим середовищем породження симулякрів і тому – найнебезпечнішим для людського соціуму, зануреного «у світ псевдоподій, псевдоісторії, псевдокультури [...] за допомогою елементів коду і технічної маніпуляції... Подія, яку призначили для споживання, фільтрується, дробиться, переробляється цілим індустріальним конвеєром виробництва» [Цит. за Печенкіна 2013, 13-14]. Як зазначає дослідниця творчості Ж. Бодрійяра О.А. Самарська: «Річ не в тому, що фальсифікується подія, сам зміст послання. Річ у тому, що події знищуються, а реальність замінюється псевдореальністю, яка створена виходячи із коду медіума, і має свій ритм життя, свої цілі та функції [Самарская 2006, 260].

Заміна реальності на псевдореальність здійснюється за рахунок використання маніпулятивних інформаційних технологій («вкиди» інфологем-мемів, ініціювання «інформаційних хвиль» з посиланнями на «достовірні джерела», встановлення «порядку денного», перемішування брехні і правди, закладання імпліцитної семантики), що врешті-решт призводить до повної дезорієнтації реципієнта в інформаційному просторі та створенню на основі цього міфологізованої, заснованої на запропонованих маніпуляторами стереотипах, ірраціональної картини політичного життя суспільства. Таким чином, маніпулювання як неусвідомлюваний об'єктом маніпуляції прихований вплив на свідомість і підсвідомість, який передбачає сплановане маніпулятором викривлення руху когніції та картини світу реципієнта є «досягненням» ХХ століття, феномен якого став предметом масштабного вивчення в лінгвістиці після виходу у світ книг Джорджа Орвелла «1984» (Nineteen Eighty-Four, 1949) і Віктора Клемперера «Язык Третьего рейха: Записная книжка филолога» (LTI. Notizbuch eines Philologen, 1968).

З огляду на такий доволі негативний стан речей у сучасній інформаційній сфері, варто було б озирнутися назад, звернутися до практики античних риторів, які у ті далекі часи фактично виконували функції сучасних ЗМІ. За канонами античної риторики промова античного оратора мала відповідати трьом основним принципам: *docere* – дати інформацію, навчити новому, сформулювати світогляд; *delectare* – задовольнити естетичне почуття слухача, спонукаючи його до емоційного співпереживання; *movere* – зворушити його через вплив на волю та спонукати до дій).

³ У цьому плані дуже показовими є три короткі есеї Жана Бодрійяра «Війни в Затоці не було» (фр. «La Guerre du Golfe n'a pas eu lieu»), спершу опубліковані у французькій газеті «Libération» і в британській «The Guardian» між січнем і березнем 1991 року.

Як бачимо раціональна аргументація, переконання на основі наведення логічних аргументів (*docere*) посідає перше місце у цій тріаді.

Античне ораторське мистецтво мало найвищий статус і було «найпрекраснішою з усіх людських справ», «найвеличнішим для людей благом», спроможним надавати останнім як свободу, так і владу над іншими людьми, як зазначається у діалозі Платона «Горгій. Про риторику» (390-385 рр. до н.е.). У цьому діалозі красномовство устами Сократа визначається як «майстер переконання, який навіює віру у справедливе і несправедливе, а не повчає, що справедливо, а що – ні»; ознакою ж самого ритора є глибинне розуміння «справедливого» і «несправедливого»; його діяльність мала спрямовуватися на досягнення **суцільного суспільного блага** [Диалоги Платона, «Горгий. Про риторику», Γοργίας ἢ περὶ ῥητορικῆς. Режим доступу: <http://www.nsu.ru/classics/bibliotheca/plato01/gorgi.htm>].

Таким чином, політичний дискурс сучасного постіндустріального інформаційного суспільства можна охарактеризувати як такий, що спрямований на створення гіперреальності, котра симулює дійсність. Координати подібного дискурсу задаються владними інститутами соціуму, яким підпорядковані мас-медіа.

Політичний дискурс сьогодення невідривний від дискурсу ЗМІ і має розглядатися у широкому значенні «політичного наративу», включаючи і первинний дискурс політиків, і вторинний дискурс суспільного реагування на ті чи ті політичні події.

Перспективи цього дослідження можна вбачати у зіставному аналізі характеру маніпулювання свідомістю у часи ранньої античності в рамках ораторського дискурсу (презупційно орієнтація на переконування словом, апеляція до *ratio*, естетичного почуття слухачів, переважно експліцитний характер впливу) та способів і втілень маніпуляцій в рамках політичного постмодерного дискурсу, націленого на переважно імпліцитні впливи, апеляцію до сфери «нижніх поверхів свідомості та підсвідомості», дефрагментацію дійсності та створення врешті-решт викривленого, неадекватного образу світу.

Голубовская И.А., д-р филол. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Институт филологии

Политический дискурс как инструмент конструирования гиперреальности

В рамках статьи характеризуется политический дискурс современного информационного общества в терминах симулякра действительности, направленного на создание гиперреальности, координаты которой задаются социально-политическими институтами социума через масс-медиа. Современный политический дискурс, будучи тесно связанным с дискурсом СМИ, рассматривается нами в широком смысле «политического нарратива», который включает и первичный дискурс политиков, и вторичный дискурс общественного реагирования на те или иные политические события. Истоком политического дискурса можно считать античное ораторское искусство, поскольку риторы античности также прибегали к определенным методам и приемам речевого воздействия на граждан Древней Греции и Рима. Сравнение характера и модуса этого влияния в античности и в современном обществе составит перспективу этого исследования.

Ключові слова: политический дискурс, манипуляция, симулякр, мем, гиперреальность, информационное общество, СМИ, античное красноречие.

Golubovska Iryna, Doctor of Philology, Full Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Philology

Political Discourse as an Instrument of Hyperreality Construction

Within the article the political discourse of the modern information society is characterized in terms of the simulacrum of reality, aimed at the creation of hyperreality, the coordinates of which are determined by social and political institutions of the society through the media. The modern political discourse, being closely linked to the discourse of the media, is considered here in the broad sense of “political narrative”, which includes the primary discourse of politicians and secondary public discourse as a response to this or other political event. The source of political discourse might be considered in antique oratory art because the rhetoricians of antiquity also practiced certain methods and techniques of speech influence on the citizens of Ancient Greek and Rome republic. Comparison of the nature and mode of this influence in antiquity and in modern society makes the prospective of this research.

Key words: political discourse, manipulation, simulacrum, meme, hyperreality, information society, media, antique eloquence.

Література:

1. *Архипова С.О.* Використання маніпулятивної стратегії комунікації в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс]. Режим доступу: novun.kpi.ua/2007-2-2/16_Arhipova.pdf
2. *Барт Р.* Миф сегодня: Избранные работы / Р. Барт [Пер. с фр.]. – М.: Прогресс, 1994. – С. 72 – 130.
3. *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: «Искусство», 1986. – 445 с.
4. *Бенвенист Е.* Общая лингвистика / Е. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 445 с.
5. *Бодрийяр Ж.* Символический обмен и смерть / Жан Бодрийяр; пер и вступ. ст. С.Н. Зенкина. – М.: Добросвет, 2000. – 389 с.
6. *Бодрийяр Жан.* Симулякри і симуляція / Володимир Ховхун [пер.з фр.]. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
7. *Даниленко О.С.* Понятие и особенности политического дискурса [Електронний ресурс] / О.С. Даниленко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – Кн. № 2, 2014. – С. 62-66. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
8. *Дейк Т. ван.* Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван Дейк [Пер. с англ. / Сост. В.В. Петрова; Под ред. В.И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова]. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
9. *Дмитрук О. В.* Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та інтернет-видань 2000–2005 років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / О. В. Дмитрук; КНУ ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 19 с.
10. *Докинз Р.* Эгоистичный ген / Р. Докинз. – М.: Мир, 1993. – 318 с.
11. *Карасик В.И.* О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5 – 20.
12. *Карасик В.И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография / Карасик В.И.; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
13. *Клемперер В.* ЛТІ. Язык Третьего рейха: Записная книжка филолога / Пер. с нем. А. Б. Григорьева. – М.: Прогресс-Традиция, 1998. – 381 с.
14. *Компанцева Л.Ф.* Интернет-лингвистика: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы / Л.Ф. Компанцева. Монография. – Луганск: Знание, 2008. – 528 с.
15. *Ильин И. П.* Постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм. – М.: Интрада, 1996. – 256 с.
16. *Левшенко Ю.И.* Политический дискурс: Аналитический обзор теоретико-методологических подходов [Электронный ресурс] / Ю.И. Левшенко // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота 2012. – № 7. – С. 100 – 108. Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-diskurs>
17. *Маслова В.А.* Политический дискурс: Языковые игры или игры в слова? / В. А. Маслова // Политическая лингвистика. – Вып. 1(24). – Екатеринбург, 2008. – С. 43–48.

18. Михалева О.Л. Политический дискурс как сфера реализации манипулятивного воздействия: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / О. Л. Михалева. – Кемерово, 2004. – 24 с.
19. Перельгут Н.М., Сухоцкая Е.Б. О структуре понятия «политический дискурс» [Электронный ресурс] // Вестник Нижневартковского государственного университета. – Вып. № 2, 2013. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-strukture-ponyatiya-politicheskiy-diskursi>
20. Печенкина О.А. Эра тотальной симуляции или искусственное воскрешение реальности // Бодрийар Ж. Симулякры и симуляция [Текст]/ Перевод О.А. Печенкиной. – Тула, 2013. – С. 3 – 15.
21. Пирогова Ю.К. Имплицитная информация как средство коммуникативного воздействия и манипулирования // Проблемы прикладной лингвистики. – М., 2001. – С. 209 – 227.
22. Рашкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание / Д. Рашкофф [Пер. с англ. Д. Борисова]. – М.: Ультра.Культура, 2003. – 368 с.
23. Русакова О. Ф. Современные теории дискурса. Опыт классификаций / О. Ф. Русакова // Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ. – Екатеринбург: Дискурс-Пи, 2006. – С. 10 – 28.
24. Самарская Е.А. Жан Бодрийар и его вселенная знаков /Бодрийар Жан. Общество потребления. Его мифы и структуры. – М.: Культурная революция, 2006. – С. 251–264.
25. Сиберт Ф.С., Шрамм У., Питерсон Т. Четыре теории прессы. – М. «Вагриус», 1998. – 224 с.
26. Телебачення спецоперацій / Наталя Лігачова, Сергій Черненко, Валерій Іванов, Сергій Дацик. – К.: Інтерньюз-Україна, 2003. – 230 с.
27. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. – 326 с.
28. Van Dijk T.A. What is Political Discourse Analysis / T.A. van Dijk. – Amsterdam, 1998. [Электронне видання]. – Режим доступа: <http://www.discourse-in-society.org>
29. Van Dijk T.A. Principles of Critical Discourse Analysis // Discourse and Society / T.A. van Dijk. – Vol. 4 (2). – London, 1993.
30. Van Dijk T.A. Discourse and Manipulation // Discourse & Society / T.A. van Dijk. – Vol. 17. – 2006. – P. 359 – 383.
31. Fairclough N. Media Discourse / N. Fairclough. – London: Edward Arnold, 1995. – 289 p.
32. Fairclough N. Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research / N. Fairclough. – London: Routledge, 2003. – 270 p.
33. Sbisà M. et al. Philosophical Perspectives for Pragmatics / Ed. by Marina Sbisà, Jan-Ola Östman and Jef
34. Torfing J. Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challenges // Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance / J. Torfing. – London: Palgrave Macmillan, 2005. – 359 p.
35. Wodak R. Language, power and ideology / R. Wodak. – London: Academic Press, 1989. – 289 p.

Стаття надійшла до редакції 14. 11. 2015.